

Nikolina Konjević

„POGLED” VLADANA DESNICE NA LIČNOST DOSITEJEVU

Razmatrajući književno stvaralaštvo određenog autora, Vladan Desnica prvenstveno traga za onim što je suštinsko i lično za datog autora. Proučavajući književni opus Dositeja Obradovića, u prvi plan izdvaja ono „što stoji nezavisno od racionalističke epohe i njenih težnji prema praktičnom duhu.”¹ U „Razgovoru na književnom petku” Desnica ističe da naša kritika previše pažnje posvećuje pitanju škole, pravca, manira, programskog opredjeljenja, a manje samoj ličnosti pisca. „Najglavnije i najbitnije u umjetničkom djelu je baš ta ‘personalnost’, i njen domašaj, potencijal, format... zaboravlja se stara riječ da još nikad nijedna umjetnička ‘škola’, ‘struja’, ‘pravac’, nisu napisali ni jednu knjigu, naslikali ni jednu jedinu sliku, već su to uvijek učinili pojedini živi konkretni ljudi, individualne ličnosti... a eto, kod nas je često ljudima glavnije pitanje načina, metode, tematičke ili ma šta drugo nego ta piščeva ličnost.”²

Desnica „polemički pristupa temi” dokazujući da sva istina o Dositeju nije rečena upravo iz razloga što su svi kritičari i istoričari književnosti više proučavali epohu kojoj je Dositej pripadao, nego samog pisaca. „Desnica ne ispituje široku pojavu Dositejevu, on ne govori o opštim pitanjima epohe u kojoj Dositej izgrađuje svoje poglede na svijet, već se Desnica bavi ličnim crtama Dositejevim.”³ Desnica razdvojeno posmatra Dositejev doprinos razvoju srpske kulture od umjetničke vrijednosti njegovog književnog djela, dajući prednost Dositejevom prosvjetiteljskom i popularizatorskom radu. Dositej je, po njegovom mišljenju, „vrlo značajan kao poglavlje u našem duhovnom životu, ali kao stvaralač ne predstavlja mnogo.”⁴ Književnu vrijednost Dositejeva rada autor ovog eseja pronalazi u onom neposrednom djelovanju na čitaoca, a to djelovanje izmiče analizi, i nameće se kao impresija.

Neophodno je pomenuti da je od 1760. do 1765. u dalmatinskim selima Golubiću, Plavnu i Orliču, u kninskoj krajini, bio učitelj Dositej Obradović.

Učiteljevanje Dositeja u Dalmaciji vrlo je važno i za njega samoga, i za dalmatinske Srbe i srpsku književnost. Od naročite je važnosti vrijeme koje je Dositej proveo na Dalmatinskom Kosovu (tačnije u selu Orliču), u kojem je bio paroh pop Avram Simić, kod kojeg je Dositej stanovaо. Svoje bavljenje kod popa Avrama Dositej opisuje na sljedeći način:

¹ Stanko Korać: „Književna saradnja Vladana Desnice u Magazinu *Sjeverna Dalmacija*”, Književna reč, Beograd, br. 263, 1985.

² Vladan Desnica: „Eseji, kritike, pogledi”, Zagreb, 1975.

³ Stanko Korać: „Književna saradnja Vladana Desnice u Magazinu *Sjeverna Dalmacija*”, Književna reč, Beograd, br. 263, 1985.

⁴ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

„Ovi pop Avram imadaš besede Zlatoustoga na dejanija apostolska. Tu ih stanem opet s prilježnjem čitati, i neka mesta, koja bi mi najugodnija bila prepisivati. Njegova najstarija kći Jelena zamoli me da joj što iz te knjige prosto srpski napišem. Tada ja sve ono što sam već bio za se prepisivao prevedem na prosto, a za učiniti onoj prekrasnoj djevici čitanje toga bude prijatnije, raspoložim to na glave, počinjući svaku po azbuci.”⁵ Tako su nastale Dositejeve „Bukvice” veoma značajne za srpsku književnost. Otada, viđevši kako se tamošnji Srbi interesuju za taj njegov sastav, Dositej je počeo i sam pisati svoja poučna djela narodnim jezikom. Iz ovoga je vidljiv značaj Dositejeve misije za tadašnje Srbe, jer on je svojim djelom, širinom svojih interesovanja i obimom svoga rada učinio veoma mnogo za duhovni razvitak srpskog naroda u Dalmaciji.

Dositej je i kao ličnost i kao stvaralač bio kompleksna priroda: prosvjetitelj, racionalist i čovjek izuzetne osjećajnosti. Radio je na razvitu srpske duhovnosti u okvirima zapadne književnosti i filozofske kulture. Stanko Korać o Dositeju kaže sljedeće: „U njemu se sa staju racionalistički i prosvjetiteljski zadaci njegova vremena i sentimentalna,mekana priroda čovjeka koji je sposoban da ponese emocionalnu kulturu svoga vijeka.”⁶ Racionalizam i sentimentalizam kod njega nisu bili u protivrječnosti, nego se paralelno razvijali. U ovom eseju Dositej je predstavljen u prvom redu kao ličnost.⁷ Svrstan je u red onih ljudi koji čitav život provedu u „beskonačnim stranstvovanjima”, i u podsyjenom besciljnom traganju za nečim nepoznatim. Takvi ljudi imaju širok stepen interesovanja i sklonosti, oni su tragaoci za istinom, i tragaoci za emocijom. Kao takvi iza sebe ostavljaju raznorodna djela, prolazeći kroz život gonjeni nekom „ciganskom potrebom” za promjenom. Njihovi mnogostruko proživljeni životi ostavljaju najčešće za sobom zanimljivu biografiju. Desnica smatra da „je to jedina forma u kojoj takve prirode mogu da nesistematski sruče riznicu svojih iskustava i nesrećenih, široki sadržaj svoje duše.”⁸ U tim biografijama kriju se prave slike pisaca, njihove individualne osobnosti za kojima Desnica neprestano traga. Kao najkarakterističnije crte Dositejeve ličnosti izdvaja „nemirnost duha” i „prirodenu težnju za emancipacijom intelekta”, što su značajne osobine za umjetničko stvaranje uopšte. Uzroke za potpunu nerazvijenost navedenih osobina u Dositejevoj ličnosti Desnica pronalazi u duhovnoj klimi 18. vijeka koja nije bila podesna za umjetničko usmjeravanje i iskorištavanje takvih osobina.

Dositejeva „duševna vrenja” za Desnicu nisu imala uobičajen karakter, jer se nisu ispoljavala kroz grčeve i dinamiku. Njegov nemirni duh Desnica doživljava kao neuobičajen, jer je bio čeznutljiv i elegičan, vođen neodređenom nostalgijom i težnjom za sopstvenim pronalaženjem.

Vječiti nemir je u Desničinoj stvaralačkoj poetici, jedan vid čovjekove borbe protiv smrti⁹ i osnovna osobina pjesnikova. „...Nemir, ucrvani nemir, kretanje bez kraja i konca,

⁵ Navedeno djelo.

⁶ Stanko Korać: „Književna saradnja Vladana Desnice u Magazinu *Sjeverna Dalmacija*”, Književna reč, Beograd, br. 263, 1985.

⁷ „Zadatak kritike se i sastoji u određivanju da li u umjetničkom djelu postoji ličnost i kakva je ona.” B. Kroče: „Književna kritika kao filozofija”, Beograd, 1969.

⁸ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

⁹ „Meni je strano, duboko strano svako smirenje. U smirenju se zavrgne tačkica smrti kao kužne

to je sve, to je vrhovna mudrost, to je jedina istina. A jedini bog – crv nemira... moj nemir, taj moj tiranin koji ne dariva smirenje, za mene je jedini, nezamjenjivi, jedino mogući bog, sav izrastao iz mene.”¹⁰ Takvi nemiri, po riječima Vladana Desnice, javljaju se u mladim godinama kao neodređeni zanos, kao jedna energija psihe koja se mora u nešto pretvoriti i pronaći svoj oblik. Na samom početku ta energija je neodređena, bezimena, samo se osjeća kao nemir, htjenje, poletnost, i predstavlja „zametak budućeg zrelog čovjeka” koji može biti samostalnog ili neodlučnog duha, otporan ili neotporan na vanjske utjecaje, čovjek od akcije ili kontemplacije, filozof ili pjesnik.

Dositej je od strane Vladana Desnice svrstan u red pjesnika, jer njegova gorljivost je „više duševna nego intelektualna, više bujanje osjećaja nego naviranje misli i nametanje problema.” Dositej je u ovom eseju prikazan kao kontemplativna priroda, i upravo je takva priroda igrom slučaja našla svoj odraz u suprotnom: u konkretnom zadatku i praktičnoj primjeni. Desnica objašnjava „slučaj” životnim prilikama i okolnostima kojima se čovjek ne može oduprijeti. Dositeja su u djetinjstvu upravo „prilike” i „slučaj” uputili stazom vjerskog zanesenja, a u zrelim godinama „u kalup pomodnih racionalističkih ideja”.

Autor ovog eseja upućuje čitaoca da sagleda Dositeja iz drugog ugla, razotkrivajući kontrast između prirode čovjeka – pjesnika i sredine – vremena u kojem je ovaj pisac stvarao. „Dositejeva uloga mora se posmatrati i sa gledišta ideologa koji zna kuda treba da se ide, ali, s druge strane, njegova priroda bića je priroda blagog i mirnog čovjeka, koji nije sklon tome da bude ideolog i vođa.”¹¹ Uočavamo još jednu od dvostrukosti koje je Desnica neprestano pronalazio i prikazivao u svojim literarnim ostvarenjima. Po njegovom mišljenju Dositej je po svojim osobinama bio predodređen za svoju epohu. U njemu su našle izraz ideje vodilje njegovog doba, zbog čega je bio proglašen „nosiocem duha” toga vremena. Dalje od toga zaključka u kritičkim prikazima nije se odmicalo. Književna kritika nije posmatrala utjecaj date epohe na samu ličnost Dositejevu, to pitanje sve do Desničinog eseja ostaje zanemareno. Desnica u svom eseju napominje da je o Dositeju pisano veoma mnogo: iscrpne biografije, monografije i specijalne studije, kojima priznaje temeljnost u proučavanju istorijskih i kulturnih momenata Dositejeve doba, zatim oštrost opažanja i tačnost njihovih sudova. Proučivši mnogobrojne prikaze o Dositejevom životu i radu, Desničina kritičko- esejistička misao pronalazi ono što je ostalo neobjašnjeno u Dositejevoj pojavi, pravu suštinu njegove ličnosti. Desnica uočava i postavlja pitanje o nepodudarnosti između veličine Dositejeve ličnosti i kritičkog suda do kojeg se dolazi kad se razmotri Dositej kao mislilac, književni i prosvjetni pisac, dajući prednost Dositejevoj ličnosti. Navedenu raspoloženost Dositejeva lika Desnica izmiruje u skladu sopstvene stvaralačke poetike. Ističući mnogostranost njegovog djelovanja i značajnost praktičnog i popularizatorskog rada, Desnica ga posmatra u dijalektičkom odnosu višestrukih djelatnosti kojima se bavio.

---

klice u barskom plićaku... Dok sam u neprekidnom kretanju, dok sam u vječitom nemiru, imam iluziju da smrt ne može da stavi ruku na moje rame...” Vladan Desnica: „Proljeća Ivana Galeba”, Beograd, 1960.

¹⁰ Navedeno djelo.

¹¹ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

Autor ovoga eseja se slaže sa mišljenjem da su Dositejeva prirodna svojstva i osnovne crte njegove moralne ličnosti bile potpuno u skladu sa onim vremenom, ali uočava da je u tom podudaranju bilo nešto presudno po samog Dositeja. Njegova individualnost nije došla do potpunog izražaja u društvenim prilikama obilježenim dogmatičnošću jednog programa i jedne ideologije. „Duh vremena i vladajuće ideje poklopile su, pomele i zatrpele u svom toku Dositejevu individualnost, a to se je dogodilo tim lakše i neosjetnije što je ona bila istosmjerna i istobojna s njim. One su spriječile da se njegova lična psiha individualno i slobodno razvija i da dode do punog izražaja.”¹²

U težnji da ideje svoje epohe sproveđe u praksi, Dositej se u potpunosti posvećuje njihovoj realizaciji. Stavljući se u službu vladajuće ideologije, zapostavlja svoju osobnost, zaboravljajući na sebe i pridružujući svoj glas vladajućem „jeku doba”. U njegovom primjeru Desnica uočava stapanje individualnog osjećaja sa opštom humanošću koja je obilježavala dato vrijeme. Upravo u tom stapanju individualnog i opšteg leži glavni razlog za gubitak onog što je strogo lično i prisno.

Pitanje odnosa individualnog i opšteg jedna je od osnovnih komponenti Desničine poetike. Svoju emotivnost i individualnost Dositej kanalise i uklapa u duh vladajućeg vremena, u ono što je opšte, i tako ostaje uokviren tadašnjom ideologijom, ne mogavši u potpunosti iskazati sebe. Desnica smatra da su životne prilike neprestano odvraćale Dositeja od puta koji bi u potpunosti odgovarao njegovoj prirodi. Njegov duhovni profil ocrtao bi se mnogo određenije i oštire na pozadini nekog drugog doba sa kojim bi njegova psiha bila manje u skladu. Desnica uočava da su Dositejeve lične osobine bile ukalupljene vladajućom ideologijom, „popete na prosvetiteljsku katedru i prenesene u mislilačku atmosferu”, i pod navedenim okolnostima se pretvorile u misaonu aktivnost za koju ovaj pisac nije imao prirodnih preduslova. Posljedica toga je vidljiva u Dositejevom djelu, jer po rječima Vladana Desnice, Dositej je bio „nedubok i nesamostalan kao mislilac”. Dositej je kao književnik za Desnicu bio neoriginalan i bezidejan, jer je pisao po uzorima, i njegovo djelo je više kompilacija, adaptacija i prerada, nego izvorna tvorevina. Kao takav, prema rječima Vladana Desnice, predstavlja pravi stereotipni primjerak fazoniranog čovjeka njegovog vremena koji na književnom polju nije ostvario ništa svoje i ništa novo.

U Dositejevim literarnim ostvarenjima Desnica uočava dva sloja: u prvom planu je ideološki i naučni, dok je lični sloj duboko sakriven, i tek povremeno izbjija na površinu. Kao najbolji primjer za dvoslojnost Dositejevih literarnih ostvarenja Desnica navodi „Život i priključenja”, i pravi razliku između „slabih mjesta” gdje Dositej razvija svoje filozofske i prosvetiteljske ideje, i „dobrih mjesta” gdje iznosi intimne doživljaje i uspomene. Upravo ti lični momenti predstavljaju za Desnicu najbolje segmente Dositejeva djela. To su uglavnom neki spontani zanos, neposredni izljevi jedne lirske prirode, intimni osjećaji. Izraziti ono što se osjeća, jedan je od osnovnih zadataka Desnice kao stvaraoca, a osjećaji su u njegovoj stvaralačkoj koncepciji i životnoj filozofiji „jedan oblik borbe protiv smrti, mostovi između konačnog i beskonačnog, što presvodaju bezdane mraka”,¹³ najrazličitiji oblici čovjekove istine.

¹² Navedeno djelo.

¹³ Navedeno djelo.

Razmatrajući prirodu Dositejeva karaktera, autor eseja izdvaja dvije temeljne crte njegove ličnosti: prirođenu čudorednost i blagu humanost, i smatra da je sav njegov život prirodna posljedica tih osobina. Ta prirodna osjećajnost i čudorednost nalaze izraz u Dositejevom stavu prema čovjeku i životu, i predstavljaju najveću vrijednost njegovog djela. Takva pjesnička i lirska priroda, „nije mogla da piscu prokrči puteve do dubljeg uviđanja zbivanja u svijetu i do kritičnijeg pogleda na ljude”¹⁴. Potvrdu za navedeno mišljenje autor eseja pronalazi u Dositejevom djelu „Život i priključenja” koje predstavlja sintezu didaktičkog recepta i intimnih doživljaja.¹⁵

Dositejeva priroda dolazi do izražaja i u njegovom prosvjetiteljskom radu. Briga za prosvjećenost kod njega je više obilježena dobrim željama i težnjama, nego predodređena programom i sistemom. Tek pod starost Dositejevo prosvjetno djelovanje postaje značajnije, a njegove prosvjetne ideje se uglavnom svode na opšta mjesta, i prema Desničinom mišljenju predstavljaju „baštinu vremena”. Desnica naglašava Dositejevu pjesničku narav, ističući da je od prirode bio predodređen za pjesnika, jer je imao „specifičnu osjećajnost, prijemljivost za utiske, vedar i djetinjski optimizam,”¹⁶ i posjedovao neposrednost i jednostavnost u izražavanju osjećanja. Takav je Dositej bio, po riječima Vladana Desnice, cijelim životom, cijelom sklopom duše.

Žeđ za znanjem u njemu se probudila veoma rano, rado je čitao sve što mu je dolazio pod ruku, slušao razgovore i priče starijih. Rano je ostao siroče, te se kroz život i djelo ne prestano sjeća rodne kuće i svojih. U toj osjećajnosti Desnica vidi njegovu izrazitu vrijednost. Dositejeva sjećanja na sestru u „Životu i priključenijima” ostavila su snažan utisak na Desnicu jer iznose lične uspomene i snažna intimna osjećanja. Na taj način odstupa od intencije koju je postavio svome djelu pisanim programskim, sa moralizatorskom tendencijom. Pasus posvećen sestri, Desnica iznosi kao primjer izuzetne nježnosti i finoće osjećanja, jednostavnosti i neposrednosti lirskog izraza, otkrivajući nam pjesnika čija se koncepcija podudara sa Desničinim doživljajem pjesnika uopšte. Time čitaoci ovog eseja otkrivaju drugog Dositeja, neposrednog i osjećajnog, različitog od onog kojeg su prikazali njegovi proučavaoci i kritičari.

Kao vrlo značajnu Dositejevu osobinu Desnica izdvaja silnu čežnju za neizvjesnim, i doživjava je kao najsimpatičniji znamen istinske pjesničke duše. „Ona nejasna žud da se rasparča, da se razdijeli na stotinu bića, pa da bude na svakom mjestu kugle zemaljske i da živi.”¹⁷ Ta osobina je za Desnicu time interesantnija što je podsvesna, prirodna, „elementarno očućena i primitivno izražena pa kao takva snažnije i instinktivnije djeluje.”¹⁸ Čežnja za neizvjesnim pojavljuje se u najranijem djetinjstvu i rukovodi cijelim Dositeje-

¹⁴ Navedeno djelo.

¹⁵ „Desnica nastoji da karakter i duh pisca izvodi iz njegovog djela.” Stanko Korać: „Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice”, Beograd, 1972.

¹⁶ „Naivni optimizam Dositejev ostao je samo kod jedne strane života, i to one smirene, harmonične, dobre, božanske, a zauvječ mu ostala skrivena ona druga i suprotna strana života, đavolja, mračna i zla.” Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

¹⁷ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

¹⁸ Navedeno djelo.

vim životom. Ta djetinja naivna želja da sazna kakav je život u drugim mjestima, taj poriv ga je gonio sve do starosti, kroz mnoge krajeve i najrazličitije životne situacije. Živeći tako na različitim prostorima i upoznavajući mnoštvo ljudi, Dositej je imao mnogo prilika da promijeni svoje bezazleno i vedro shvatanje života, da razbije mnoge iluzije, ali uprkos svemu, on ostaje „neizlječivi optimista“ sa vječno vedrim duhom, svježom dušom i nepokolebljivom vjerom u ljude i život. „Životno iskustvo nije uspjelo da ni za dlaku modifikuje njegovu predstavu o svijetu, jer je ta predstava jača od stvarnosti; on vidi svijet onako kako mu diktira osjećaj i duševna potreba vjerovanja u dobro.“¹⁹ Navedene osobine Dositejeve i njegov životni stav uklapali su se u Desničinu humanističku filozofiju. Pišući o Dositeju, Desnica nam predstavlja jedan segmenat sopstvene ličnosti, jer i on sam je, jednim dijelom sebe, bio optimista, vječiti poklonik životne energije i sunca.

Dositejev pogled na svijet Desnica doživljava kao „fenomen naivnosti i prostodušnosti“, jer obuhvata smo jedan dio čovjekove ličnosti, dobru i svjetlu stranu. Dositej je sve ljude doživljavao kao dobre i poštene, i takav pozitivan stav prema ljudima nije pripisivao sebi, već ljudskoj dobroti. Dositej se, kao i Desnica, u životu rukovodio osjećajem: „Osjećaj duševne ugodnosti, spokojstva i harmonije uvijek odlučuje u njegovim dilemaima i ima prevagu nad stvarnim razlozima i ekonomskim obzirima.“²⁰ Dositejev život Desnica određuje kao „neko skromno lutajuće bohemstvo“. U navedenoj odrednici uočavamo „skromnost“ kao jednu od osnovnih osobina umjetnika karakterističnu za Desničinu koncepciju umjetnika uopšte. Ideali Dositejeve sreće i temelj zadovoljstva su obični i nepretenciozni, „njegovim priprstim životom vlada jedna tiha i skromna radost“. Njegova životna filozofija se zasniva na ljubavi prema bližnjem, i kreće se u krugu racionalističkih ideja i naziranja. Prema riječima Vladana Desnice „njezin osnov nisu neke nove velike istine, ona nema u vidu kompleksnost svih nužnosti i svih mračnih sila koje djeluju u životu.“²¹ Takva filozofija ne predstavlja ljude onakve kakvi jesu, već sagleđava samo jednu stranu čovjekove ličnosti, bolju i svjetliju. Dositejeva životna mudrost koja polazi od pretpostavke da je čovjek dobar, za Desnicu „nema neku opću ljudsku praktičnu vrijednost, ne pruža neko opću upotrebljivo moralno načelo i nije podobna da posluži kao ideologija i kao životni i moralni stav za širi krug.“²² Dositejevu filozofiju Desnica određuje kao odraz datih psihičkih svojstava i duše čovjekove. Iz navedenog stava projizlazi i Desničina definicija filozofije uopšte, koja je prvenstveno shvaćena kao odraz bića, ljudske prirode i jednog osobenog načina osjećanja. Upravo stoga što izvire iz života, iz duševne potrebe stanovitih iluzija i vjerovanja, Dositejeva životna mudrost biva dosljedna, stalna i harmonična.

Filozofija je, po Desničinom mišljenju, lična i individualna, jer izvire iz života koji je nepresušni izvor određenog načina osjećanja. Tajnu Dositejeve sreće i temelj duševne harmonije Desnica pronalazi u mogućnosti primjene njegove filozofije u životnoj praksi. Takva filozofija je bliska svakom čovjeku, jer se obraća onoj dobroj – djetinjoj polovini koja postoji u svakom ljudskom stvoru. Obraća joj se neposredno i jednostavno, neusis-

¹⁹ Navedeno djelo.

²⁰ Navedeno djelo.

²¹ Navedeno djelo.

²² Navedeno djelo.

ljeni i prirodno, i na taj način nalazi lako put do čovjekova srca. Time je objašnjiva i Dositejeva velika ljubav prema djeci i djetinjstvu, jer upravo je djetinjstvo ona svijetla strana čovjekova, čista i neisprljana zlom. Djetinjstvo²³ je jedan od osnovnih elemenata Desničine integralne vizije svijeta, česta tema njegovog djela kojoj se neprestano vraćao kao stvarnom dokazu o postojanju dobra na ovom svijetu i kao nepresušnom izvoru senzibilnosti. Sačuvati tu naivnu, čistu i dobru stranu ličnosti koja nam je data na početku životnog puta, osnovni je zadatak svakog čovjeka.

„Snaga i veličina Dositeja leže u njegovoј epskoј naivnosti, u njegovom optimizmu, koji ima korijen duboko u njegovoј biti (a koji je kod nas tako rijedak i tako stran našoj psihi), u nerazorivosti njegove vjere u čovjeka i u neposrednosti kojom ta vjera djeluje na bližnjega.”²⁴ Razotkrivajući nam Dositejev pogled na svijet koji obuhvata samo njegovu svijetlu polovicu, Desnica istovremeno iznosi sopstveni doživljaj svijeta i života kao neprestane dvojnosti i borbe svjetlosti i mraka²⁵, dobra i zla. Desnica je svoj doživljaj dobrog, lijepog, radosti i harmonije neprestano povezivao sa predstavom svjetlosti, i obrnuto, „sve tužno i ružno, sve mrtvo i ledeno” doživljavao kao „zakriljeno sjenom”. U ovom eseju Dositej je prikazan kao nosilac i predstavnik svjetle strane čovjekove ličnosti, a razlog tome što je Dositej bio upravo takav, Desnica navodi „sentimentalni, prosvijetiteljski, racionalistički 18. vijek” koji je „donosio mirnu naivnost, idilu, razum, plemenite strasti”. U takvoj duhovnoj klimi „čovjek je dobar, a racionalistički prakticizam za to je tu da mu ne dopusti da pogriješi i da bude zao.” Ovakav stav nalazi se u osnovi Dositejeva pogleda na svijet, i u njemu nema mjesta zlu kao stvarnom elementu svijeta vidljivom u Desničinoj stvaralačkoj kosmogoniji.

Desničin čovjek se prozlio, i njegov doživljaj svijeta je upotpunjten drugom – tamnom stranom života i svijeta koju Desnica pronalazi kod Njegoša, kojem posvećuje posljednji segmenat svoga eseja. Desnica se nije bez razloga osvrnuo, baš na početku svog književnog rada, upravo na Njegoša. Njegoš je bio jedan od najvećih Desničinih intelektualnih i etičkih uzora i može se uočiti sličnost u njihovim tvračkim principima. Vidljiva je podudarnost u Desničinom i Njegoševom estetičkom idealu čiju osnovu predstavlja proces sinteze. Upravo time dolazi do izjednačavanja egzistencije i umjetnosti, odnosno etičkog i estetičkog u procesu stvaralaštva. Njegošev „poetski govor”, kao i Desničin, karakteriše dvojnost. Njihov izraz je sa jedne strane određen pojedinačnim i konkretnim značenjem, dok sa druge strane teži ka univerzalnom i apstraktnom, što se uklapa u najšire okvire psihologije i filozofije stvaranja. „Poetski govor” je za Njegoša najvažniji oblik modelovanja svijeta. Pošto je proces govorenja beskonačan, podjednako je beskonačna i pjesnikova potreba za saznanjem svijeta, odnosno želja za savladavanjem majstorstva riječi, što

²³ „Uopće sve, ama baš sve iznosimo iz djetinjstva!... Sve osnovne ljudske stvari izvlačimo iz djetinjstva, a naročito svu našu prćiju senzibilnoga.” Vladan Desnica: „Proljeća Ivana Galeba”, Beograd, 1960.

²⁴ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

²⁵ „...odatle mi je, možda, ostala za čitav život ta vječita dvojnost, ta osnovna podjela svega u životu i svijetu na zonu svjetlosti i na zonu mraka.” Vladan Desnica: „Proljeća Ivana Galeba”, Beograd, 1960.

je pradavni san čovjekov i razlog njegovog prometejskog položaja na zemlji. Potrebno je napomenuti da je termin „poezija“ kod Njegoša, kao i kod Desnice, upotrebljen u najširem značenju, kao sinonim za svaku vrstu stvaranja, onako kako su ga Grci upotrebljavali u izvornom značenju – poesis.

Naizmjeničnim poređenjem Desnica daje prikaz stvaralačkih „proseda“ dvaju najznačajnijih srpskih pisaca. Posmatrajući ih u kontekstu različitih sredina u kojima su stvarali, i različitih društveno-istorijskih perioda u kojima su živjeli, Desnica uočava da prirodna sredina i epoha vrše neminovan utjecaj na ličnost umjetnika, kao i na njegovo djelo.

Njegoš se u Desničinom doživljaju javlja kao realan, pesimističan, duboko zagledan u život, trijezan, sa sigurnim pogledom čak i kad gleda u prazninu. Dok je Dositej, po njegovom mišljenju, „naš najveći optimista po svom individualnom prirodnom osjećaju.“ U poređenju sa Dositejom, Desnica za Njegoša ne štedi riječi pohvale, i navodi da je on „intelektualno nesravnjivo jači, kršna gorostasna duhovna pojava, čovjek od akcije, od volje, čista državnička, vlastodržaćka priroda, bez predrasude i iluzije o životu, gleda na život i svijet jednim skeptično-realnim i pesimistično-pozitivnim pogledom.“²⁶ U navedenom iskazu uočljiv je jedan od osobnih principa stvaralaštva Vladana Desnice: povezivanje suprotnosti i njihovo sagledavanje u dijalektičkom odnosu. Tako je Njegošev pesimizam doživljen kao pozitivna životna snaga, i liшен svake sentimentalnosti i slabosti. Njegošev pesimizam je pozitivan jer upućuje na borbu protiv zla, i jer je sazdan od trijeznog rasuđivanja, hladnog iskustva i nesentimentalne skepse.

Njegoš je doživljavao zlo kao izvorište i podsticaj za borbu, kao jedan od tvorbenih elemenata svijeta koji se ne smiju zanemariti. Desnica zaključuje da svaki ozbiljan i realističan pogled na svijet mora da otkrije zlo kao jedan od oblika ispoljavanja samog života. Pored navedenih osobina, Njegoš je za Desnicu bio „čovjek od akcije“, i pored svega toga „mistik“. Nasuprot njega stoji Dositej, predstavljen „kao naš najveći optimista“ koji život zahvata slabije, uglavnom ga posmatrajući. Dositej vjeruje da se glavni dio života odigrava ovdje, na ovom svijetu na kojem traži realizaciju svega, i upravo iz tog razloga on nije mistik.

Desnica nam daje definicije ovih pisaca na slijedeći način: Dositej je racionalista, po vjerovanjima i idejama čovjek od ovog svijeta, ali ipak idealista, jer njegova prava priroda ostaje skrivena ispod ideja vremena kojem je pripadao. Njegov pjesnički duh nije mogao da se razvije radi nepovoljnih spoljašnjih okolnosti.

Njegoš je definisan kao „kosmički filozof, mistik“, po vjerovanju i idejama čovjek od nekog višeg svijeta, a ipak nije idealista. Njegov doživljaj čovjeka sasvim se razlikuje od Dositejevog. Dositejev čovjek je prikazan i shvaćen isključivo kao dobar, dok se kod Njegoša osjeća prisustvo zla i zlobe čovjekove. Iako je po vjerovanju mistik, Njegoš je živio svoju misiju u trenucima značajne istorijske prekretnice u životu srpskog naroda, u vremenu nemilosrdne borbe za oslobođanje crnogorskog naroda od turske vlasti. U takvim okolnostima, sa svakodnevnim saznanjima životne istine, Njegoš jednim dijelom sebe nije mogao biti idealista, ostajući raspoložen između istorijskog trenutka kojem je pripadao, i sopstvene težnje da principom borbe nadvlada postajeće zlo.

²⁶ Vladan Desnica: „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“, Eseji, kritike, pogledi, Zagreb, 1975.

Dositej kao individualnost, po riječima Vladana Desnice, nije postavljen na pravo mjesto od strane književnih analitičara. Proučavaoci su od njega stvorili masivnu figuru, čovjeka od plana i programa, teškog kulturnog radnika, i „sa tom pogrešnom dijagnozom“ nehotice oborili njegovu vrijednost na nižu tačku. Autor eseja ističe da iz navedenog razloga proizilazi suprotnost između neposrednog dojma koji na nas ostavlja Dositejeva ličnost, i razočarenja kad u njemu tražimo onu vrstu veličine i vrijednosti na koju ukazuju njegovi kritičari. „Da je Dositej živio nešto kasnije, kad je model vremena bila poetski nastrojena duša, on bi bio naš najvredniji pjesnik, pjesnik čiste, svijetle radosti života...“²⁷

Dositej i Njegoš su u ovom eseju prikazani kao antipodi, kao dvije raspolućene i suprotne strane čovjeka uopšte. U samoj prirodi bića svaki od njih je protivrječan, a upravo je jedan od osnovnih zadataka književnog stvaralaštva da razotkrije i prikaže te protivrječnosti koje se nalaze u samoj čovjekovoj prirodi, i da ih objedini u jednom višem principu sveobuhvatnosti. Ovim esejom, kao i svojim cjelokupnim književnim djelom, Desnica nam razotkriva podvojenost i složenost ljudskog bića, i prikazuje kakav je čovjek u rasponu svojih širokih mogućnosti, od dobra do zla.

---

²⁷ Navedeno djelo.